

Teaduskonverents ühest epohhist Eesti teoloogia ajaloos: „Elmar Salumaa 100”

Tartu Ülikoolis ja EELK Usuteaduse
Instituudis 09.–10.05.2008

Sellel aastal tähistatakse mitmesugusel viisil XX sajandi Eesti teoloogia ja usuteadusliku hariduse võtmefiguuri Elmar Salumaa 100. sünnipäeva. Sündmuste hulgas, mis väärivad ajaloo annaalides jäädvustamist ja seetõttu ka järgnevat ülevaadet, on EELK Usuteaduse Instituudi ja Tartu Ülikooli usuteaduskonna koostöös toimunud kahepäevane teaduskonverents „Elmar Salumaa 100”. Eraldi mainimist ja tänu väärivad siinkohal konverentsi peakorraldajad Riho Altnurme, Randar Tasmuth ning nende abilised TÜ usuteaduskonna dekaanadist, multimeediakeskusest, UI dekaanadist ja pastoraalseminarist.

Esimesel päeval koguneti Tartu Ülikooli nõukogu ruumis. Konverentsi alguspäeval osalesid üliõpilased ja õppejõud, külalised Tartust ja mitmelt poolt mujalt, nende seas terve rida endisi Salumaa õpilasi – kokku ligi kuuskümmend inimest. Päeva lõpetanud paneeldiskussioon kanti üle interneti videopildis ja säilitati TÜ kodulehel (vt <http://www.ut.ee/388643>), mistõttu kohapeal osalejaid oli pisut vähem. Otseülekande vahendusel jälgis diskussiooni aga veel umbes 30 inimest.

Konverentsi avas TÜ usuteaduskonna dekaan *prof. dr.* Riho Altnurme. Sissejuhatuseks jagas *prof. dr.* Kalle Kasemaa oma mälestusi Elmar Salumaast. Isiksuste suurus ja värvikus tuleb ilmsiks küllap selleski, mil määral leidub nende kohta anekdootlikku rahvapärimumust. Kasemaa visandas ilmeka pildi Salumaa isiksusest, tema hoiakutest ja töötamisharjumustest, põimides selle üllatuslikku legendide rüüsesse.

Prof. dr. Anne Kulli laiahaardelised ja printsipiaalsed mõttearendused ettekandes „Elmar Salumaa – 100: variatsioonid” lähtusid Salumaa artiklist „Puhta kristluse otsinguil”, mis sisaldab

Salumaa jaoks olulist kristliku sõnumi (Jumala ilmutuse) ja religiooni (inimese jumalakujutluse) eristamise ning isegi vastandamise motiivi. Soov seada jumalakujutus ilmutuse mõõdupuuks on sama vana kui kristlus ise ja võitlus kristliku sõnumi ehtsuse ja puhtuse eest seetõttu lakkamatu ülesanne.

Teoloogia, mis jaatab Feuerbachi religioonikriitikat, kuna arvab, et see ei kehti kristliku usu puhul, ei lase Kulli hinnangul mõista teoloogia võimalikkust. Samuti jäävad mõistetamatuks kristliku traditsiooni teke, muutused ja järjepidevus. Kulli arvates on Feuerbachil õigus küll selles, et religioon on paljudele tähendanud oma parimate omaduste üle kandmist jumalusele, aga mitte selles, et inimene on Jumala mõõdupuu. See väide on naiivne ning pimestatud XIX sajandi optimismist. Projitseeringud on paratamatud, kerkides igatsusest muutuda teistsuguseks, sarnaseks sellega, kellel või millel peegeldutakse. Ilma vastava antropoloogiata, mis tooks nähtavale projitseeringute rolli enese- ja jumalatundmises, paneb traditsiooniline Jeesuse ainulaadsuse ja absoluutsuse õpetus muutumise ja vastutamise koorma Jeesuse õlgadele. Just sekularisatsioon heidab valgust projitseerimise mehhanismile, nagu ka sellele, et Feuerbach tuleb „pöörata pea peale”. Jumal on kõigi asjade mõõdupuu. Me oleme osa ennastületavast süsteemist, mida me vaevu mõistame. Kui ei ole Jumalat, ei saa olla ka inimkonda, sest Jumal üksi on inimlik.

Siinkirjutaja kõneles teemal „Elmar Salumaa teoloogia asjalikkusest”. Kogu teoloogilise töö väärtus seisneb selle asjalikkuses ehk asjakohasuses. See Salumaa jaoks otsustava tähendusega tunnetus hõlmab siinkirjutaja väitel nelja aspekti: asjalik teoloogia on Sõna teoloogia, usu teoloogia, kiriku teoloogia, avalik teoloogia. Mis tahes aspekti mitteamestamine toob kaasa teoloogilise mõtlemise asjalikkuse vähenemise või suisa ebaasjalikuks muutumise. Iga asjalikkuse aspekt eraldivõetuna jääb aga mõõdapääsmatult abstraktseks ja seetõttu raskesti mõistetavaks või kergesti valesti mõistetavaks. Ettekanne on ilmunud pealkirja all „Teoloogia asjalikkusest: Elmar Salumaa teoloogiamõiste neli aspekti” ajakirjas *Akadeemia* (12/2008, lk 2625–2648).

Mag Ingmar Kurg käsitles teemat „Elmar Salumaa oikumeenikuna”. Salumaa teoloogiline võitlusväli asetub XX sajandi areneva oikumeenilise liikumise konteksti. See teeb temast endastki oikumeenilise teoloogi. Salumaa on hoolega refereerinud Kirikute Maailmanõukogu assambleede ning teiste oikumeeniliste konve-

rentside materjale. Oikumeenilist teoloogiat on tõlgitud ja arendatud peaaegu kõigis tema toimetatud „Teoloogilise Kogumiku” (1967–1990) numbrites. Salumaa oikumeenilisuses on aga mitu tahku. Selles on üllatavat avatust, mis lubab mõelda seniste konfessionaalsete piiride hajumisest, ent ka eksklusiivsust, millest kõnelevad range evangeelne pühakirja printsip ja usupuhastuslik kristotsentrilisus. Seejuures soovis Salumaa, et oikumeenia vilju maitseksid mitte üksnes teoloogid oma hoolikalt koostatud dokumentides, vaid ka sekulariseerunud ühiskond väljaspool kirikut, eriti meie kaasaja noored, kes otsivad teed kirikusse ja hakkavad tõenäoliselt kujundama tuleviku kiriku identiteeti.

Peeter Kaldur, Salumaa lähemaid õpilasi, pühendus oma ettekandes „EELK praostkonnad – minevik ja tänapäev” probleemidele, mille praktilist olulisust ja lahendamisevajadust on tema sõnul rõhutanud ka Salumaa, kes tajus, et senine praostkondade süsteem ei toimi enam efektiivselt. Kuna see ei olnud tema jaoks aga peamine teema, ei teinud ta selles osas mingeid konkreetseid ettepanekuid. Kaldur tutvustas praostkondade süsteemi XIX sajandil, muutusi, mis toimusid XX sajandil, ning viitas kitsaskohtadele ning kaalumisevõrsetele lahendusteedele. Kaldur on seisukohal, et EELK vajab haldusreformi.

Konverentsi esimese päeva lõpetas paneeldiskussioon teemal „Elmar Salumaa pärand tänases Eesti teoloogias”. Riho Altnurme juhatusel osalesid selles EELK UI süstemaatikud Arne Hiob ja Johann-Christian Pöder ning TÜ süstemaatikud Anne Kull ja Thomas-Andreas Pöder, samuti mitmed teised konverentsil olnud. Kuna diskussiooni saab jätkuvalt internetis video vahendusel jälgida, siis sellel siinkohal lähemalt ei peatu.

Konverentsi teine päev Tallinnas EELK Usuteaduse Instituudis algas rektor *prof. dr.* Randar Tasmuthi sissejuhatusega. Osalejaid oli üle neljakümne. UI raamatukogu üllatas näitusega Salumaa väga mahukast kirjalikust pärandist, millest palju on paraku ikka veel käsikirjaline. Näituse koostas Jana Lahe, teda aitas mag Urmas Nõmmik.

Prof. dr. Alar Laats ettekandes „Elmar Salumaa Karl Bartheta interpreteerimas” oli arutluse all, milline on Salumaa suhe XX sajandi tähtsaimate evangeelsete teoloogidega. Salumaa oli sügavalt mõjutatud Karl Bartheta teoloogiast. Samal ajal hindas ta kõrgelt ka Paul Tillichit ning püüdis temagi mõtteid arvesse võtta. Bartheta ja Tillich mõtlemine olid üpris erinevad, vähemalt nõnda

arvatakse. Mis siis sundis prof Salumaad neid mõlemaid omaks pidama? Üheks põhjuseks võis olla noore Barthi ebapiisav antropoloogia ja Jumala ainukesksuse liigne rõhutamine. Tillich võis Salumaale pakkuda just seda, mida noores Barthis nappis. Hilisem Barth, *Kirikliku dogmaatika* autor, on aga palju küpsem ja avarapilgulisem teoloog. Laats oletab, et Salumaa luges seda vana ja tarka Barthi suuresti ikkagi noorest Barthis lähtudes ega märganud seetõttu vanas Barthis seda, mida ta Tillichi mõtlemisest otsis.

Viiskümmend aastat tagasi valmis Elmar Salumaa süstemaatiline peateos *Evangeelse eetose alused* (üle 1200 lk käsikirjas; ilmunud lühendatud kujul ja mag Jaanus Noormäe põhjalikus töötluses pealkirjaga *Evangeelse eetika alused*). Esmajoones üliõpilastele mõeldud teos valmis hämmastava kiirusega. Oli ju Salumaa vangistusest vabanenud ja asumiselt pääsenud alles paar aastat varem. Seda raamatut võib pidada Eesti XX sajandi süstemaatilise teoloogia tähtseks ning silmapaistvaimaks eetikaalaseks saavutuseks Eesti XX sajandi mõteloos.

Prof. dr. Randar Tasmuth kõrvutas seda Salumaa erilise tähenduse ja mõjuga teost tänapäeval palju loetud Louis Pojmani (1935–2005) õpikuga *Eetika. Õiget ja väärast avastamas*. Viimast kasutas Salumaa õpilane Jaanus Noormägi 1990. aastatel Tartu Ülikooli usuteaduskonnas õppevahendina ning eestikeelse tõlke ilmumise järel (2003) on sellest kujunenud üks Eestis kõige loetum sissejuhatus eetikasse. Tasmuth esitas Pojmanile küsimuse, kuidas saab inimene, kellel puudub selge eksistentsiaalne orientatsioon, lahendada eksistentsiaalseid konflikte? Just siin avaldub Salumaa jätkuv aktuaalsus tänapäeval, kuna tema teos aitab inimesel lahti mõtestada, kes ta tegelikult on, kes ta tõeliselt olema peaks ning mil viisil ta suudab olla see, kes ta tõeliselt on.

See, kuidas teoloogia jaoks vältimatu konfessionaalne side ja vastutus mitte ei välista, vaid ajendavad oikumeenilisele suhtlusele ja tööle, oli teemaks ka teisel päeval. Dr Heigo Ritsbeki värvikas ettekanne „Oikumeenilised suhted Genfist Kilingi-Nõmme dr E. Salumaa kaudu” oli inspireeritud tema enda kohtumistest Salumaaga 1970. aastatel. Salumaal tundis oikumeenika teooriat ja praktikat rahvusvahelisel tasandil, aga ka tema enda kodu uks oli avatud noortele teistest kristlikest konfessioonidest. Kui ametlik oikumeeniline suhtlemine piirdus rahvusvahelise lävimisega kirikute tipptasandil, mida soosisid nn rahuliikumise kontekstis ka riigivõimud, siis selle viljelemisse Eestis ja n-ö rohujuure tasan-

dil suhtuti pigem passiivselt või isegi tõrjuvalt. Erinevate konfessioonide noortegi suhtlemine toetus pigem isiklikele sõprussidemetele. Salumaa näitas teed, luues ideelise, teoloogilise taustsüsteemi oikumeenilise liikumise mõistmiseks ja edendamiseks Eestis.

Konverentsi kõrgpunktide hulka kuulus Salumaa õpilase Villu Jürjo suveräänne käsitlus „Kristliku kõlbla elu vahenditest”. See on üks teemadest, mille põhjalik ja üksikasjalik käsitlemine teeb Salumaa XX sajandi teoloogilise eetika vallas eriliseks. Jürjo näitas, kui radikaalselt ja konkreetset mõistab Salumaa kiriku tähendust kõlbelise elu jaoks. Kõlbelisus ei seisne esmajoones inimese kombekas, ühiskonna tavadega kooskõlastatud käitumises, vaid radikaalselt uuenenud – loodupärases – olemises. Kõlbelise elu elamise vahendid hoiavad inimest langemast tagasi loomupärasusse. Nendeks vahenditeks on palve, meditatsioon, askees ehk kristlik distsipliin, hingehoid ehk piht, martüürium, sõna ja sakrament (jumalateenistus). Kristlik *eetos* toetub kiriku „kasutatud” sõnale ja sakramendile – jumalateenistusele. Jürjo iseloomustas teost *Evangeelse eetose alused* Salumaa vaimse testamendina ja selle käsitlust kristliku kõlbla elu vahenditest suisa kui Salumaa iselaadset usutunnistust. Siinkirjutaja hinnangul tuleks teos kindlasti ka originaalkujul avaldada.

Elmar Salumaa töö teoloogia õppejõuna vältas üle kuue aastakümne. Dr Ove Sander, kes kuulub viimasesse tema õpilastest vaimulike põlvkonda, rääkis isiklikele mälestustele toetudes „Elmar Salumaast kui pedagoogist”. Salumaa kui professor kohtles üliõpilasi ja noori samaväärsetena, suhtus neisse kui kolleegidesse. Nii nagu kogu teoloogia, nii pidi ka tema enda õpetatud aine – dogmaatika – teenima Sõna edasiandmist ja kuulutamist. Vestlemine üks-ühele või väikeses rühmas – sel moel saab koguda tagasisidet ja arvestada seega kuulaja eelduste, arusaamade ja vajadustega – oli pedagoogiline võte, mida Salumaa iseäranis kõrgelt hindas. Et suhtlemine paremini õnnestuks, õppis ta olulistel puhkudel ettevalmistatud ettekande pähe. Seda tegi ta 82-aastaselt väga meeldejäävalt ka TÜ usuteaduskonna taasavamisel Tartu Ülikooli aulas.

Salumaa oli veendunud, et õigesti mõistetud kirik on see ruum, kus ainsana on võimalik teoloogiline mõtlemine ja õigesti mõistetud kiriku kuulutusülesanne on kokkuvõtlikult see, miks teoloogia on vajalik. Seda silmas pidades lõpetas konverentsi ettekannete osa väga sobivalt dr Arne Hiob, võttes sõna teemal „Kirik ja sakramendid”. Järjekindlalt allikatele tuginedes esitas ta üksikasjalikult

ja tabavalt süstemaatilise rekonstruktsiooni Salumaa kiriku- ja sakramentide käsitlesest. Hiobi hinnangul püsib Salumaa selgelt konservatiivsel protestantlikul joonel. Katoliiklus on tema jaoks õigelt evangeelselt teelt ärakaldumine, nii nagu ka liberaalne protestantlus ei esinda mingil moel autentset ristiusku. Hiobi arvates peab Salumaa otsekui loomulikuks, et kristlaste „jääk” sekulariseerivas maailmas üha väheneb. Kuid seda enam – mitte vähem – tuleb seista puhta evangeeliumi eest.

Kui kogu päeva iseloomustas tihe küsimuste esitamine ja kriitiline, kohati kontroversne diskussioon, siis kehtis sama ka lõpparutelu kohta. Mõttevahetust Salumaa elu ja töö mõistmise ja tähenduse hindamise üle elavdasid mitmed Salumaaga seotud meenutused. Konverentsi kokku võtvad sõnad lausus EELK peapiiskop Andres Pöder.

Salumaa 100. sünniaastat jäävad tähistama ka kaks tähtsat teost. EELK Usuteaduse Instituudi väljaandena ilmub 1984. aastal valminud Salumaa suurteos *Süstemaatilise teoloogia käsiraamat ehk Dogmaatika märksõnades*. TÜ usuteaduskond ja kirjastus Ilmamaa annavad „Eesti mõtteloo” sarjas välja raamatu *Evangeelium ja eetos*, mis koondab Salumaa olulisemaid lühikirjutisi (aastaist 1933–1987) ja on varustatud põhjaliku saatesõnaga. Jääb loota, et Elmar Salumaa kirjaliku pärandi avaldamine jätkub.

Eesti teoloogia jätkusuutlikkus ja tõsiseltvõetavus sõltub ka sellest, mil määral suudetakse täna ja tulevikus arvestada Elmar Salumaa „häälega” – ühelt poolt tema elutööga, milleta nüüdisaegne eestikeelne teoloogia oleks kujuteldamatu, eeskätt aga just asjalikkuse kriteeriumiga, millest see juhendus. Salumaa 100. sünniaastal on Eesti ühiskonnas, kirikus ja teoloogias peetud igatahes õigeks ja oluliseks seda märgata. Pole kahtlust, et lähemale on nihkunud ka *kairos*, mida kuulutas ette 1995. aastal dr Toomas Paul eessõnas oma õpetaja *Filosoofia ajaloo* (III/1) väljaandele: „Kuid tuleb aeg, mil kirjutatakse doktoritöid Elmar Salumaa teoloogia ja filosoofia kohta.”

Thomas-Andreas Pöder